

ברחם אחד

יוסף נמכר לעבד. מכירת האח מורידה את בני ישראל למצרים, ומשעבדת את כולם בבית עבדים. ההכרזה "אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים", משמעותה שכולנו מעתה עבדי ה', ומתוך כך אין אנו יכולים לשעבד אחר שגם הוא עבדו של הקב"ה (ויקרא כה, מב): "כִּי עֲבָדִי הֵם... לֹא יִמְכְּרוּ מִמִּכְרֹת עֲבָדֶיךָ". כדברי רש"י על פי מדרש התנאים 'ספרא': "שטרי קודם", אני קניתי אותם קודם! בטר אומות אלו מושרש העונש הכבד: "וְגִבַּב אִישׁ וּמָכְרוּ... מוֹת יוֹמָת" (שמות כא, טז), וספר דברים מוסיף "וּבְעֵרְתָּ הָרַע מִקִּרְבְּךָ".

אלו הם העבדים הנחטפים, אך ישנם עבדים חוקיים, למשל הנדונים לעבודת פרך בגין פשעיהם. אין עבדות (ולא מאסר) בגין חובות בהלכה היהודית, אלא שהמציאות בימי המקרא, הייתה פרועה ואכזרית. אלמנתו של אחד מבני הנביאים פונה אל אלישע הנביא ומספרת שהיא אינה מסוגלת לשלם חובותיה (מלכים ב ד, א): "וְהִנְשֵׂה בָּא לְקַחַת אֶת שְׁנֵי יְלָדָי לֹא לְעֲבָדִים". עמוס (ח, ו) מתריע נגד מלכות ישראל המאפשרת "לְקַנּוֹת בְּכֶסֶף דָּלִים וְאֶבְיוֹן בְּעֵבוֹר נְעָלִים". לשיאו יגיע המאבק למגר את העבדות בימי ירמיהו (פרק לד). בימי מצור הכשדים, חוזר המלך צדקיהו אל ה' וכורת ברית לקרוא לעבדים ולשפחות דרוו, לְבַלְתִּי עֲבָד בָּם; וַיִּשְׁמְעוּ וַיִּשְׁלְחוּ ככתוב בפרשת משפטים, ספר הברית. אך הדרור לא ארך זמן, "וַיִּשׁוּבוּ אַחֲרַי כִּן וַיִּשְׁבוּ אֶת... אֲשֶׁר שְׁלַחוּ חֲפָשִׁים, וַיִּכְבְּשׂוּם לְעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת". כפי ששיער פרופ' יהודה אליצור, ייתכן וביטול מצור הבבלים בעקבות בואו של צבא מצרים הפיח תקוות שווא בלבם של יושבי ירושלים שסברו שכבר אין צורך במחוות צדק כדי לרצות את הקב"ה. הברית חוללה. או אז נחתם פסק הדין על ירושלים: "וַיִּשְׂרְפָהּ בָּאֵשׁ וְאֶת עָרֵי יְהוּדָה אֶתְּנֶן שְׂמָמָה מֵאִין יִשָּׁב".

בתוכחת ירמיהו יש פרט תמוה: "כֹּה אָמַר ה'... אֲנֹכִי כִרְתִּי בְרִית אֶת אֲבוֹתֵיכֶם בְּיוֹם הוֹצֵאִי אוֹתָם... מִבֵּית עֲבָדִים לֵאמֹר: מִקֶּץ שְׁבַע שָׁנִים תִּשְׁלְחוּ אִישׁ אֶת אַחֲיו הָעֵבְרִי אֲשֶׁר יִמְכַר לְדָד". 'בְּיוֹם הוֹצֵאִי? פסוקים אלו נאמרו בסיני! הקושיה לא חמורה, זוהי חרות של השפה. אך בעקבותיה עורך ר' שמואל בר רב יצחק רקונסטרוקציה של המאורעות (ירושלמי, ראש השנה יז ע"א) ומפנה אותנו אל הפסוק הפותח את תיאור השחרור (שמות ו, יג). הקב"ה שולח את משה ואהרן "וַיִּצְוֶם אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל פְּרַעֲה... לְהוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם". הפנייה לפרעה מובנת, אך מה פשר הפנייה אל בני ישראל: "על מה צינם? על פרשת שילוח עבדים!" כנראה סבר ר' שמואל, שכקאפוס במחנות, לא מעט מהמשועבדים היו גם משעבדים. ביום השחרור מעול זרים, חייבים גם אלה לשחרר את עבדיהם. ורב הילא, אולי הוא האמורא ר'

אילעא בר ברכיה, הוסיף: "לא נענשו ישראל אלא על פרשת שילוח עבדים". הברית שנולדה ביום השחרור חוללה ביום השעבוד. מעתה כולם עבדי הכשדים.

לכאורה, בעולמנו המודרני, בטלה העבדות. זאת אשליה. היא מתבטאת בצורתה האכזרית ביותר בילדים האפריקאים הנחטפים ומאולפים כדי לשרת כחיילים חסרי כל רסן וזהירות במלחמות היבשת, או בילדים הנידונים לזנות במקלטי מוסר בארצות רחוקות. העבדות מחללת את ערינו בסחר בנשים. אין לי ספק, שלפי הגדרתו של רב (בבא מציעא עז ע"א), לקיחת פספורט מאדם כדי למנוע ממנו את האפשרות לעזוב הופכת עובד לעבד. עד כאן אונס, אולם יש עבדות המתרחשת מתוך רצון. הראי"ה קוק (אגרות הראיה, א, עמ' פט) הגדיר אותה "עבדות טבעית", אחת התשתיות של העידן המודרני והעולם הגלובלי. בעלי ההון והכוח "משתמשים בכוח המשפט לשכור עובדים עניים לעבודתם", ועובדים אלה הופכים "עבדים בטבע, מצד ההכרח החברותי". כך הם "העובדים במכרה-הפחמים, שהם נשכרים מרצונם, הרי הם עבדים לאדוניהם... והעשיר שלבו אטום לועג לכל צדק ומוסר, ויותר נוח לו שבמנהרה יחסר אור ואויר, אע"פ שעל ידי זה יתקצרו חייהם של... אנשים וייעשו חולים אנושים, ואם לפעמים תיפול מכרה, ויקברו חיים עובדיה, לא ישים על לב, כי ימצא עבדים אחרים נשכרים", וודאי בקבלני עובדים זרים.

ולמרות זאת, אולי המציאות אינה כה שחורה. הלוא התברכנו בהישג סוציאלי אדיר המאפשר לעובדים ללכת לשירותים בזמן העבודה. על רקע זה הרשו נא לי להיזכר בדברי איוב (לב, יג-טו), העורך את חשבון הנפש המוסרי שלו ושלנו: "אם אָמַאס מְשַׁפֵּט עֲבָדַי וְאָמַתִּי - - בְּרַבִּם עֲמָדִי. וּמָה אֶעֱשֶׂה כִּי יָקוּם אֶ-ל, וְכִי יִפְקֹד מֶה אֲשִׁיבֶנּוּ? הֲלֹא בִּבְטָן עֵשְׂנִי עֲשָׂהוּ - - וְיִכְוֶנְנוּ בְּרָחִם אֶחָד".